

Яна Бариська,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри теорії та історії держави і права
Ужгородського національного університету

Сандра Болдіжар,

викладач кафедри
теорії та історії держави і права
Ужгородського національного університету

Василь Лемак,

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної
академії правових наук України,
завідувач кафедри теорії та історії
держави і права
Ужгородського національного університету

УДК 341

***Вплив глобалізації
на форму правління сучасної держави:
до питання коригування обсягу поняття***

У сучасних умовах поняття форми правління не може залишатися змістовно в тих же рамках обсягу, що і в період «панування державного суверенітету». Перші зміни у глобальній правовій інфраструктурі, які зумовлювали розширення обсягу цього поняття, відбулися після другої світової війни, коли поступово права людини з питання внутрішньої юрисдикції держави стали питанням міжнародно-правової системи, яке, навпаки, перетворюється в одну з лімітуючих ліній державного суверенітету.

В останніх спеціальних дослідженнях до обсягу поняття форми правління сучасної держави вводять такі характеристики: а) це поняття торкається владних стосунків «вищого» рівня, тобто мова йде про «національний уряд», іншими словами – публічну владу, організовану на національному рівні; б) форма державного правління в інституційному аспекті відображає, передовсім, сукупність владних інституцій – органів державної влади (глава держави, уряд, парламент); в) у динамічному аспекті це поняття відображає систему відносин, суб'єктами яких виступають названі владні інституції, причому такі відносини мають політико-правовий характер; г) форма правління проявляє взаємозв'язок між відповідними правовідносинами названих вище суб'єктів і результатами політичного процесу; д) форма державного правління відображає один із головних механізмів вирішення суспільних конфліктів [1, с. 8].

Такий підхід, який відображає логіку дослідження форми правління,

на нашу думку, має бути більш розгорнутим у сучасних умовах. Окремі закордонні автори вже вказують на необхідність розширення змісту форми правління. Так, наприклад, чеський дослідник К. Кліма звертає увагу, що форму правління закладено сучасним конституційним порядком і комбіновано (модеровано) системою політичних партій і виборчою системою, що ускладнює категоризацію поняття, з одного боку, а з іншого – дозволяє виокремити національні моделі та субмоделі форми правління, які складаються з як стандартних органів влади, так і нових. Крім того, на форму правління впливають місцеві органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Він також наголошує, що багато в чому форма правління «залежить також від бюрократії, функціонерів держави», а ще необхідно звертати увагу на роль органів влади, які не входять до «тріади» владних структур, особливо тих із них, які функціонують «незалежно». Нарешті, К. Кліма доречно вказує, що «до форми правління необхідно долучити й інститути прямої демократії» [2, с. 137–138].

Реалією останніх десятиліть виступає глобалізація, під якою зазвичай розуміють об'єктивну тенденцію інтернаціоналізації різноманітних галузей людського життя, що вчиняє переважний вплив на суб'єктів міжнародно-економічних відносин, веде до утворення єдиної міжнародної соціально-економічної, політичної, правової та інформаційної системи. Правова глобалізація, своєю чергою, визначається як процес формування нової,

загальносвітової системи правових норм, які організують і забезпечують глобальну взаємодію в різних сферах життя сучасного суспільства, у процесі якого міжнародне право, національне право, а також право міжнародних господарських об'єднань опиняються в стані тісної взаємозалежності [3, с. 6–7]. Глобалізація вчиняє істотний вплив на трансформацію, зміни і модернізацію державно-правових інститутів, норм і відносин на всесвітньому, макрорегіональному і внутрішньонаціональному рівнях, стимулює, прискорює та оновлює процеси універсалізації в галузі права, організації та функціонування держави. При цьому в руслі дії загальних тенденцій глобалізації істотний вплив на поглиблення і розвиток державно-правової універсалізації на національному і міжнародному рівнях становлять процеси сучасної регіональної інтеграції держав у різних частинах світу [4, с. 38–40].

Проявами глобалізації на Європейському континенті є зростання ролі універсальних міжнародних організацій, посилення правової співпраці, а надто – створення та зміцнення Європейського Союзу (наднаціонального правопорядку).

Слід погодитися з тим, що, на жаль, юристи не проявили інтересу до вивчення впливу глобалізації на державу і право. Це не може не викликати турботи, оскільки такий вплив зростає, відчувається на характері та функціях держави і права, як внутрішнього, так і зовнішнього, не кажучи вже про їхню взаємодію [5, с. 118]. Комплекс норм, що утворюють джерела впливу європейського права на конституційне законодавство держав Східної Європи, становить «європейську конституційну спадщину». Зміст європейської конституційної спадщини значний і криє в собі: низку принципів конституційного ладу; положення в галузі регулювання інститутів державної влади; комплекс положень у

галузі регулювання прав і свобод людини. Відбувається становлення «європейської конституційної моделі», спільної для всього континенту, як для західноєвропейських, так і для східноєвропейських держав [6, с. 10–11].

Сучасне конституційне законодавство східноєвропейських держав втілює низку складових європейської конституційної спадщини. У галузі регулювання інститутів державної влади втіленням європейського права є: існування в державах Східної Європи парламентських режимів, що характеризуються широкими повноваженнями представницького органу, який обирається загальним прямим голосуванням, наділений правом винесення вотуму недовіри уряду (в деяких випадках конструктивного вотуму); наявність президентів, обраних прямим загальним голосуванням, наділених правом вето щодо законів парламенту або його пом'якшеною формою – правом повернути закон для повторного розгляду до парламенту; наявність самостійної судової влади, незалежність якої забезпечено рядом гарантій, зокрема існуванням органів суддівського співтовариства, що здійснюють формування корпусу суддів [6, с. 13].

На сьогодні наведено правові реалії, в яких проявляється взаємодія трьох рівнів правопорядку (національний, наднаціональний і міжнародний) та які зумовлюють розширення обсягу поняття форми державного правління. Долучення до нього лише традиційних відносин «організації вищої публічної влади» чи «інституційно-правових відносин щодо організації вищої влади» є недостатнім. Як видається, адекватна наукова оцінка форми правління сучасної держави в період глобалізації повинна відображати такі характеристики.

1. Спосіб створення (конституювання) конституційного правопорядку, на підставі якого функціонує феномен форми правління. Йдеться

при цьому про спосіб заснування «первинної норми» (Г. Кельзен) – прийняття конституції. Хоча «форма правління» згадується в назвах лише декількох конституцій, кожна з них конститує форму правління. Ще Ф. Лассаль 1860 р. у своїй відомій праці відзначив, що конституція – це договір, який установлює «основні принципи законодавства і правління країни» [7, с. 6–7]. Іншими словами, саме конституція установлює форму правління сучасної держави.

Своєю чергою, форма правління опирається на конституційний порядок і функціонує в його рамках (обмежується ним). Способів такого «конституювання» два: за участі народу (реалізація волі народу-суверена) та без участі народу. Установча влада проявляється різноманітно, але завжди в умовах демократичного політичного режиму.

В одному з досліджень установчої влади значилося, що суб'єктами, які забезпечують прийняття конституції, можуть виступати: 1) представницькі органи законодавчої влади; 2) спеціально створені для цього органи (Установчі збори, Конституційні збори, конвент); 3) народ, який виражає свою думку через референдум; 4) органи виконавчої влади (відкриття) [8, с. 14]. Такий підхід є невірним за суттю, оскільки передбачає серед перших трьох суб'єктів окремо «народ», створюючи враження, що інші суб'єкти до нього мають віддалений стосунок. Протиставлення «народу» (виборчого корпусу) органам, які сформовані ним, виступає поширеною, але непродуктивною ідеєю в сучасних умовах, виходячи хоча би з припущення, що «народ» обирає парламент саме з метою узгодження в ньому різних позицій суспільства і на цій основі прийняття конституції.

У Польщі установчі збори попередньо схвалили, а через референдум було кінцеве затверджено Конституцію 1997 р. У Чехії, Словаччині та

Угорщині парламент схвалив конституцію, проте такий спосіб жодною мірою не означає звуження установчої влади народу. Парламентський спосіб прийняття конституції та конституювання правопорядку є одним із основних механізмів реалізації установчої влади народу за однієї умови – вільних виборів цього парламенту.

З іншого боку, навіть застосування референдуму як способу схвалення конституції (вибудови форми правління) ще не гарантує реалізації установчої влади народу. Відсутність прояву народного суверенітету при цьому може проявлятися в таких моментах: а) відсутність демократичної політичної системи, яка створює конкурентне політичне та ідеологічне середовище, без чого не є можливим вільне обговорення і прийняття рішень; б) напрям конституційних змін, що веде до звуження обсягу суверенної влади народу. Саме референдум як інструмент було використано 19 серпня 1934 р. для внесення змін до Конституції Німеччини 1919 р. (Веймарської конституції), які передбачали суміщення А. Гітлером посад рейхспрезидента і рейхсканцлера. Узурпація влади через референдум поєдналася іще з одним – вихід Німеччини з міжнародного співтовариства, яке на той час уособлювала Ліга Націй, також відбулося через референдум – 12 листопада 1934 р., уже, щоправда, без змін до конституції [9, с. 301].

Наведений елемент відображає «право народу на власну форму правління», закріплену групою міжнародно-правових документів. Зокрема, Підсумковий акт Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі 1975 р. сформулював його як право вільно обирати свою політичну систему [10].

2. Участь «народу» в наданні повноважень для органів публічної влади. Участь народу у формуванні конституційних основ форми правління не вичерпує його ролі. Навпаки, основним вектором конституційного роз-

витку держав нового і новітнього часу стало ствердження у формі правління ідеї про «народ як єдине джерело влади». Така роль народу (як і розуміння народу, втіленого у виборцях) розгорталася впродовж двох із лишком століть і сьогодні сприймається не лише в широкому контексті, а й у конкретних інституційно-правових механізмах передання повноважень від нього до органів публічної влади (наприклад, до парламенту чи президента). У ч. 3 ст. 21 Загальної декларації прав людини з цього приводу зазначається: «Воля народу повинна бути основою влади уряду; ця воля повинна виявлятися у періодичних і нефальсифікованих виборах, які повинні провадитись при загальному і рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування» [11]. «Періодичні і нефальсифіковані вибори», отже, виступають основним механізмом передання повноважень і в цьому плані проявляють органічний взаємозв'язок між формою правління і політичним режимом, але не єдиним.

«Воля народу» робить публічну владу легітимною через механізми форми правління, проте верховенство права дозволяє зберегти таку легітимність у проміжках між організаційними проявами такої «волі».

3. Спосіб прийняття рішення щодо передання частини суверенних прав держави на наднаціональний рівень. Процес поміщення до конституцій національних держав способу передання частини суверенних прав до наднаціонального утворення – Європейського Союзу – розпочався з інституційним зміцненням наднаціонального утворення на початку 1990-х років. Цей процес посилювався в другій половині 1990-х років із підготовкою до прийняття до ЄС держав Центральної та Південно-Східної Європи. Спосіб прийняття такого рішення передбачає його схвалення у спосіб референдуму.

Наприклад, усі держави, які стали членами Європейського Союзу в травні 2004 р., провели референдуми з питання про вступ до Європейського Союзу, хоча всі вони обрали (з незначними відмінностями) парламентську форму правління, яка, здавалось би, надає перевагу інститутам непрямої демократії [12, с. 156]. В усіх державах референдуму передувало обговорення і схвалення такого рішення в парламенті.

4. Механізми взаємодії владних інститутів, створених у різних правопорядках. Перебування держави у правовому та інституційному просторі Європейського Союзу накладає істотний відбиток на форму її правління. Має місце різнопланова взаємодія інституційно-владних систем різного рівня: а) народ держави-учасника способом прямих виборів надає повноваження окремим владним інститутам ЄС (Європейському парламенту); б) владні інститути держави-учасника отримують представництво у владних інститутах ЄС (Європейська комісія. Європейська рада); в) установчі акти та рішення владних інститутів ЄС є обов'язковими (проявляють юридичну дію) на території держави-учасника.

Такі взаємодії владних систем не були відомі раніше, але сьогодні виступають невід'ємною складовою функціонуючої форми правління держави – учасниці ЄС.

Взаємодія різних правопорядків є характерною і для держав, які не є членами Європейського Союзу. Так, наприклад, форма правління в Україні, яка не є членом наднаціонального утворення, піддана впливу глобалізаційних процесів, хоч і меншою мірою, ніж держави – учасниці ЄС.

Такий вплив є різноканальним та проявляється ось у чім. По-перше, загальноновизнані норми і принципи права безпосередньо діють на території України, хоча ст. 18 Конституції й пов'язує їх лише із «зовнішньою політикою».

По-друге, ратифіковані міжнародні договори стають «частиною національного законодавства» (ст. 9 Конституції), деякими з них закріплюються стандарти політичної системи, зокрема щодо вільних виборів, парламенту, інших демократичних інститутів, які безпосередньо впливають на природу форму правління.

По-третє, згідно зі ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» українські суди «застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права». Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (відома як Європейська конвенція з прав людини), отже, як і судова практика Європейського суду з прав людини у Страсбурзі, законодавчо визначається як джерело права в Україні [13].

Європейська конвенція з прав людини 1950 р. багатьма своїми нормами і принципами детермінує форму правління в державах, на які вона поширюється, в тому числі і в Україні.

Уже в преамбулі цього документа згадується «дієва політична демократія», завдяки якій забезпечуються права людини. Своїми статтями Конвенція окреслює контури форми правління демократичної держави, а саме:

– у ст. 6 прямо визначається присутність суду, який «незалежний, безсторонній та встановлений законом»;

– ст. 13 передбачає національний орган публічної влади, який містить «ефективний засіб юридичного захисту» осіб, чії права порушено [14];

– ст. 3 Першого протоколу Конвенції встановлює зобов'язання держави «проводити вільні вибори з розумною періодичністю шляхом таємного голосування в умовах, які забезпечують вільне вираження думки народу у виборі законодавчого органу» [15].

По-четверте, на форму правління України, її розвиток загалом та окремі владні інститути, істотно впливає Європейська комісія за демократію через право (Венеціанська комісія). Особливо змістовним у цьому контексті є висновок цього органу від 17 грудня 2010 р. «Про конституційну ситуацію в Україні», в якому аналізується еволюція форми правління в Україні протягом 1996–2010 років, зокрема – наслідки рішення Конституційного суду від 30 вересня 2010 р. По-п'яте, вплив емпіричного досвіду новітнього європейського конституціоналізму, зокрема держав Центральної Європи, через правову доктрину на державно-правову практику України.

5. Роль судової влади для забезпечення дієвості моделі відносин суб'єктів верховної влади. Ідея долучення судової влади (в ширшому розумінні – контрольної влади) до механізму функціонування форми правління сучасної держави виступає доцільною не лише для комплексного оцінювання останньої в науковій площині.

Доказами цього підходу є необхідність вимірювання таких взаємопов'язаних показників, як, по-перше, ступеня лімітації вищих владних інститутів (президента, парламенту, уряду), забезпечення відповідності їхньої діяльності вимогам законності. Конституційною функцією сучасної судової влади є не лише захист прав і свобод особи. Судовий контроль полягає в перевірці та оцінюванні законності та обґрунтованості актів, рішень і дій (бездіяльності) органів державної влади, їхніх посадових осіб [16, с. 6–9]. Судова влада через забезпечення реального контролю створює інституційний простір, у якому носії владних повноважень провадять діяльність, намагаючись утриматися від порушень конституції та закону. І навпаки, за відсутності (неефективності) судового контролю відносини між вищими органами державної влади перетво-

рюються на простір політичного конфлікту і зловживання дискрецією. По-друге, від ролі судової влади залежить відповідність реальних відносин суб'єктів влади їхній моделі, закладеній у конституції. Ступінь латентності у відносинах публічної влади є зворотно пропорційним до ефективного судового контролю.

Враховуючи природу публічно-правових відносин, які випливають із конституції, для форми правління особливе значення має ефективна діяльність конституційного суду. Якщо розуміти під «об'єктом конституційного контролю перелік тих питань і справ, які мають конституційно-правове значення і лежать в основі конституювання повноважень органів конституційного контролю, методів його здійснення», то необхідно констатувати закономірність неухильного розширення юрисдикції конституційного суду долученням до неї нових об'єктів [17, с. 9]. Фактично конституційні

суди, наприклад, у державах Центральної Європи виступають інституційними системами, які здійснюють захист не лише власне конституції, а й також: а) режиму законності, зокрема ієрархії нормативних актів; б) системи взаємодії національного, наднаціонального і міжнародного правопорядків – через захист міжнародних договорів, інкорпорованих до конституційної системи держави.

Наведене дозволяє зробити висновок, що вплив глобалізації зумовлює необхідність корегування розуміння обсягу поняття форми правління сучасної держави. На нашу думку, *форма правління є поняттям, яке відображає спосіб конституювання, механізми отримання повноважень та організації здійснення публічної влади національного рівня (основних функціональних інституційних систем, разом із судовою владою) та її взаємодії з наднаціональними владними інститутами.*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бариська Я. О. Форма державного правління: загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Я. О. Бариська; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Л., 2010. – 20 с.
2. Klima Karel Statoveda /Karel Klima a kol. Plzen: Vydavatelstvi a nakladatelstvi Ales Cenek, 2006. – 415 s.
3. Щетинин С. А. Правовая глобализация: Понятие и основные формы: Теоретико-методологические аспекты : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / С. А. Щетинин. – Ростов-на-Дону, 2009. – 27 с.
4. Нерсесянц В. С. Процессы универсализации права и государства в глобализирующемся мире / В. С. Нерсесянц // Государство и право. – 2005. – № 5. – С. 38–47.
5. Лукашук И. И. Взаимодействие международного и внутригосударственного права в условиях глобализации / И. И. Лукашук // Журнал российского права, 2002. – № 3. – С. 115–128.
6. Гагаева Е. А. Влияние Европейского права на конституционное законодательство государств Восточной Европы : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Е. А. Гагаева. – Челябинск, 2010. – 26 с.
7. Лассаль Ф. О сущности Конституции // Теоретические основы сущности конституции : [учебное пособие] / Ф. Лассаль, В. Ю. Войтович. – Ижевск : Изд-во «Удмуртский университет», изд-во Института экономики и управления УдГУ, 2012. – С. 6–25.
8. Балагурова Н. Н. Учредительная власть: понятие и способы реализации / Н. Н. Балагурова // Вестник Челябинского государственного университета, 2009. – № 7 (145). – Право. – Вып. 18. – С. 14–19.
9. Пленков О. Ю. Третий Рейх. Арийская культура / О.Ю. Пленков. – СПб. : Издательский дом «Нева», 2005. – 480 с.

10. Див.: *Заключительный акт* Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе, Хельсинки, 30 июля – 1 августа 1975 г. – М. : Международные отношения, 1987. – 79 с.

11. *Загальна* декларація прав людини від 10.12.1948 р. // Офіційний вісник України від 15.12.2008 р., № 93, стор. 89, ст. 3103.

12. *Бартоле С.* Членство в Европейском Союзе, пересмотр конституций и референдумы / С. Бартоле // Сравнительное конституционное обозрение, 2004, № 3 (48). – С. 156–159.

13. *Про* виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України, 2006, № 30, ст. 260.

14. *Конвенція* про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. // Офіційний вісник України від 23.08.2006 № 32, ст. 2371.

15. *Протокол* до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 20 березня 1952 р. // Офіційний вісник України від 23.08.2006 р., № 32, стор. 453, ст. 2372.

16. *Габараева Н. В.* Конституционно-правовые аспекты судебного контроля в современной России : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Н. В. Габараева. – Волгоград, 2007. – 18 с.

17. *Проскурин А. А.* Перспективы развития конституционного контроля в Российской Федерации : автореф. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / А. А. Проскурин. – Орел, 2006. – 18 с.

Бариська Я. О., Болдіжар С. О., Лемак В. В. Вплив глобалізації на форму правління сучасної держави: до питання коригування обсягу поняття

Статтю присвячено проблемі впливу глобалізації на форму правління сучасної держави. Зроблено висновок про розуміння форми правління як поняття, що відображає спосіб конституювання, механізми отримання повноважень та організації здійснення публічної влади національного рівня (основних функціональних інституційних систем, разом із судовою владою) та її взаємодії з наднаціональними владними інститутами.

Ключові слова: держава, форма правління, глобалізація, конституційний правопорядок.

Бариска Я. А., Болдизхар С. А., Лемак В. В. Влияние глобализации на форму правления современного государства: к вопросу о корректировке объема понятия

Статья посвящена проблеме влияния глобализации на форму правления современного государства. Сделан вывод о понимании формы правления как понятия, отражающего способ конституирования, механизмы получения полномочий и организации осуществления публичной власти национального уровня (основных функциональных институциональных систем, включая судебную власть) и ее взаимодействия с наднациональными институтами.

Ключевые слова: государство, форма правления, глобализация, конституционный правопорядок.

Bariska Y., Boldizhar S., Lemak V. The impact of globalization on the form of government of the modern state: the issue of adjusting the scope of the term

The article deals with the impact of globalization on the form of government of the modern state. The authors made a conclusion of understanding forms of governance as a concept that reflects the way the constitution, mechanisms of authority and exercise of public power at the national level (basic functional institutional systems, including the judiciary) and its interaction with supranational institutions of power.

Key words: state, government, globalization, constitutional system.